

NOTE EPIGRAFICE (IV)*

FLORIAN MATEI-POPESCU**

Rezumat: Sunt publicate două inscripții inedite, una în limba greacă și una în limba latină, aflate în colecția epigrafică a Muzeului Național de Antichități, ambele cu loc de descoperire necunoscut. Având în vedere conținutul și locul de depozitare, inscripția în limba greacă provine cel mai probabil de la Tomis și datează din perioada secolelor II– III p.Chr., iar cea în limba latină, ce datează din perioada romană târzie, ar putea proveni de la sudul Dunării, din zona provinciilor *Dacia Ripensis* sau *Moesia Secunda*, ori din Dobrogea, provincia *Scythia*. Este discutată, de asemenea, o inscripție descoperită la Apamea, provincia *Syria*, în care apare un nume de origine daco-moesică a unui soldat al legiunii *XIII Gemina* de la Apulum. Ultima notă atrage atenția asupra publicării fotografiilor a două diplome militare descrise ca inedite într-un catalog de expoziție din Bulgaria. Ambele documente sunt însă cunoscute, fiind publicate de mai multă vreme și preluate în CIL XVI.

Cuvinte cheie: inscripții, epoca romană târzie, *Moesia Inferior*, diplome militare, nume daco-moesice.

1. O INSCRIPȚIE FUNERARĂ ÎN LIMBA GREACĂ (MNA L 835)

În colecția epigrafică a Muzeului Național de Antichități, ce se află în acest moment la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București, se păstrează o inscripție în limba greacă, cu loc de descoperire necunoscut. Monumentul de calcar va fi fost la origine o stelă funerară de mici dimensiuni, dar este posibil ca în decursul timpului să se fi pierdut partea superioară, unde era amplasat frontonul. Se păstrează marginea de sus și cea din stânga a câmpului inscripției. Dimensiuni: înălțime – 24 cm; lățime – 25 cm; grosime – 11 cm; înălțimea literelor – 3,5 cm. Dintre particularitățile paleografice ale textului merită amintite: *alpha* cu bara mediană frântă, *sigma* cu brațele drepte, *epsilon* cu bara mediană mai mică în comparație cu bara superioară și cea inferioară. Se păstrează patru rânduri ale inscripției (pe rândul al cincilea se păstrează parțial două sau trei litere, poate *Y* și *E* sau Σ), după cum urmează:

Ἐνθάδε [κεῖται ...]
Κρήσκεν[τος ... ζήσας]
ἔτη κ'. Τῆ[ν ε. γ. στήλην ...]

* Matei-Popescu 2003–2005; Matei-Popescu 2008–2009; Matei-Popescu 2011.

** Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române, București; e-mail: florian.matei@gmail.com. Pentru observații și sugestii le mulțumesc doamnei Mihaela Mănucu-Adameșteanu și domnului Dan Dana.

κατεσκε[ύασεν ...]

[...]

Stela funerară a fost ridicată în memoria unui personaj necunoscut, fiul lui *Crescens*. Numele trebuie să se fi aflat în primul rând al inscripției. Întrucât partea pierdută, din dreapta, pare a fi fost mai lungă, putem presupune că după patronimic inscripția continuă, poate cu precizarea apartenenței la un anume trib¹. Numele latin *Crescens* este atestat în inscripțiile grecești din zona vestică a Pontului Euxin (Histria și Tomis) sub forma Κρήσκης². Numele celui care s-a îngrijit de monument trebuie să se fi aflat în partea pierdută, după verbul ce redă această activitate. În rândul al treilea întregirea nu este sigură, dar este de așteptat un cuvânt care să aibă legătură cu ridicarea unui monument funerar, care să fie de genul feminin, întrucât literele *TH* pot fi înțelese ca parte a articolului hotărât feminin singular. Cuvintele erau despărțite probabil prin *hederae distinguentes*, una fiind păstrată pe rândul al treilea.

Din păcate nu se cunoaște locul de descoperire a acestei inscripții, dar având în vedere colecția din care face parte și ținând cont de faptul că numele *Crescens* este atestat pe țărmul vestic al Pontului Euxin, ne putem gândi că ar putea proveni din această zonă, cel mai probabil de la Tomis³.

2. O INSCRIPȚIE LATINĂ INEDITĂ (MNA L 1086)

În aceeași colecție epigrafică a Muzeului Național de Antichități se păstrează o placă fragmentară de marmură, cu loc de descoperire necunoscut, ruptă în partea de sus, la stânga și la dreapta, ce conține o inscripție în limba latină și partea din dreapta jos a unei reprezentări funerare, cel mai probabil reprezentarea Cavalerului Trac. Se observă foarte clar picioarele din față ale unui cal aflat în galop. Fragmentul are următoarele dimensiuni: înălțime – 30 cm; lățime – 27 cm; grosimea – 4 cm; înălțimea literelor – 2–4 cm. Dintre particularitățile paleografice se poate aminti redarea literei *A* cu bara mediană frântă, dar și cu aceasta dreaptă. Textul păstrat este următorul:

ELV
VIXIT
NOR V vel X
ET IEO
NDIA
ONVTVR SIC
IOVIX ET SERO vel C
STANTES MARITO vel MARTIO
C ET FRATRES

¹ Vezi spre comparație ISM II 254–256.

² LGPN IV, 202, s. v. Numele este atestat și în Thracia și Macedonia. Pentru această formă vezi Mihailov 1943, 75.

³ Monumentul seamănă, spre exemplu, destul de bine cu ISM II 301, descoperită la Tomis, având aproximativ aceleași dimensiuni și același tip de profilatură în partea stângă.

1

2

Fig. 1. București. MNA. 1. L 835; 2. L 1086.

R. 1 se păstrează doar jumătatea inferioară a literelor, care par, totuși, a fi *ELV*; R. 3 se observă un punct despărțitor între litera *R* și litera următoare, păstrată parțial, ce pare a fi *V* sau *X*; R. 4 ultima literă păstrată pare a fi *O*, deși nici prezența literei *C* nu poate fi exclusă; R. 5 se mai observă o mică parte din litera ce urmează după *A*; R. 6 ultima literă este sigur *C*, întrucât în partea inferioară se observă un mic spațiu între această literă și partea inferioară păstrată a literei următoare; R. 7 ligatură între *I* și *O*, de fapt litera *I* este înscrisă în câmpul literei *O*, în față se poate distinge hasta inferioară a unei litere de tipul *E*, *L* sau *Z*; *V* este redat rotunjit, ca un *U*, ceea ce pare a indica o influență grecească, mai ales că este precedat de *O*; R. 8 ligatură între *A* și *N*, fără a exista o bară mediană de marcare a literei *A*; forma literelor *IT* este aproape identică, totuși este de așteptat cuvântul *marito*, căruia i-a fost dedicată inscripția funerară de către urmași, *superstantes*, deși nici forma *Martio* nu poate fi exclusă, mai ales că primul *I* pare a avea o prelungire spre stânga, în partea superioară.

Caracterul funerar al inscripției este sigur, deși există încă anumite neclarități în înțelegerea textului, datorate pierderii unei bune părți din inscripție. În partea superioară, unde se afla și reliefurile, inscripția apărea în ambele părți ale acestuia. Cuvântul *vixit* imediat deasupra secvenței *NOR*, ce ar putea fi înțeleasă ca *[an]nor(um)*, pare a sugera că în partea superioară inscripția se dezvoltă doar în dreapta reliefului, urmând a se extinde și la stânga acestuia doar în partea inferioară. O astfel de lectură implică însă acceptarea existenței unei greșeli, nu foarte frecvente, *vixit annorum*. De fapt, secvența *NOR* ar putea fi înțeleasă și altfel, mai ales că în zona provinciilor danubiene vârsta nu se mai reda prin genitivul plural încă din secolul al II-lea și, mai mult decât atât, sunt rare cazurile în care după *vixit* să urmeze genitivul, după cum am amintit deja. Dacă admitem, totuși, că se poate întregi *[an]nor(um)*, atunci nu poate fi legat de *vixit* de pe rândul superior, ci mai degrabă de textul ce se va fi aflat în partea stângă a monumentului, astăzi pierdută. O problemă încă de rezolvat rămâne cea a verbului, care apare la indicativ prezent sau plural pasiv pe rândul al șaselea. Prefer să întregesc aici, *exempli gratia*, *[p]onu(n)tur*, forma de plural, care implică faptul că, pe lângă monument, urmașii se vor fi ocupat și de amenajarea mormântului. Dacă admitem existența unei forme de singular, atunci ar trebui să acceptăm existența unei greșeli: *ponutur* = *ponitur*, provenită din confuzia de timbru între *i* și *u*, atestată în provinciile danubiene⁴, dar și prin influența formei de plural. Ultima problemă rămâne lectura grupului de litere *MARITO* (forma de dativ/ablativ a substantivului *maritus*) sau *MARTIO* (forma de dativ/ablativ a cognomenului *Martius*) de pe rândul al optulea. Ambele lecturi sunt perfect posibile, având în vedere forma de redare, aproape identică, a celor două litere. Din textul păstrat se poate înțelege că este un fragment de inscripție funerară ridicată de urmași, *superstantes*, unui bărbat de către soția acestuia, copii și probabil frați. Ar fi posibil să se păstreze parțial

⁴ Mihăescu 1978, 176–177.

două nume ale dedicanților, *-iouix* și *Sero*⁵, dar având în vedere starea fragmentară a textului, precum și lipsa unor analogii sigure, această observație rămâne doar la stadiul de presupunere ce urmează a fi sau nu confirmată.

Pe baza caracteristicilor paleografice inscripția se poate data în epoca romană târzie, cel mai probabil în secolele IV–V. După cum am amintit deja, nu se cunoaște locul de descoperire al acestei inscripții; totuși, având în vedere conținutul și colecția din care face parte, ea ar putea proveni fie de la sudul Dunării, din zona provinciilor *Dacia Ripensis* sau *Moesia Secunda*, fie din Dobrogea, zona provinciei *Scythia*. Ținând seama de starea extrem de fragmentară, textul inscripției se poate întregi doar parțial:

[...] relief [..]ELV[...]
 [...] relief vixit [...]
 [...an-] relief -nor(um) V vel X[...]
 [...] relief et IEO [...]
 [...] relief ndia[...]
 [...e .g. p]onu(n)tur vel -onutur sic [...]
 [...]iouix et sero vel -c[...]
 [super]stantes marito vel Martio
 [...]c et fratres.

3. UN NUME DE ORIGINE DACO-MOESICĂ AL UNUI SOLDAT AL LEGIUNII XIII GEMINA

IGLS VI 1362; Balty, Rengen 1993, 27, pl. nr. 6 (foto); AE 1993, 1576; AE 1996, 1541; IDRE II 410

D(is) M(anibus)
Aurel(ius) Si-
sinna
mil(es) leg(ionis)
XIII G(eminae) vi-
xit an(nis) XL
mil(itavit) an(nis) XVII
Ael(ius) Vict(or) h(eres) b(ene) m(erenti).

Stela funerară a fost descoperită în necropola de la Apamea din provincia *Syria*. În acest oraș au fost descoperite numeroase stele funerare aparținând mai multor unități ale armatei romane, în special legiunea *II Parthica*, care au participat la diferite expediții orientale în cursul secolului al III-lea. Prezența soldatului din legiunea *XIII Gemina* a fost pusă în legătură cu trimiterea unei vexilații din această legiune în expediția parthică a lui Caracalla, fiind apoi implicată și în conflictul

⁵ Cognomenul simplu *Sero* este atestat o singură dată în provincia *Belgica*, CIL XIII 6150, OPEL IV, 72, s. v. De asemenea, tot în provinciile occidentale este atestat și cognomenul *Serotinus*, OPEL IV, 72, s. v.

dintre Macrinus și Elagabal din anii 217–218. Dar nu problemele legate de participarea legiunilor din Dacia la expediția parthică a lui Caracalla ne rețin acum atenția, ci numele soldatului: *Aurelius Sisinna*⁶.

După cum se poate vedea, acesta este un cetățean roman de dată recentă, care primise cetățenia probabil odată cu intrarea în armată, dacă admitem că prezența sa la Apamea este de pus în contextul expediției parthice a lui Caracalla, sau ca urmare a *constitutio Antoniniana*, dacă inscripția datează dintr-o perioadă mai târzie. Cognomenul este evident de origine locală, daco-moesică. Este fără îndoială apropiat de numele *Sinna*⁷, atestat atât în diplome militare⁸, cât și în inscripții⁹, dar diferit prin adăugarea unui element în plus, *si-*, cel mai probabil un prefix.

În principiu, întrucât inscripția se poate data cu siguranță în secolul al III-lea, putem considera că *Aurelius Sisinna* a fost recrutat din provincia Dacia, probabil chiar din *Dacia Apulensis* (Superior), având de a face cu o recrutare locală. Totuși, o posibilă recrutare de la sudul Dunării, cel mai probabil din provincia *Moesia Superior*, unde numele *Sinna* este atestat, sau din *Moesia Inferior*, nu poate fi cu totul exclusă. Dacă admitem, totuși, că soldatul a fost recrutat din Dacia, atunci avem atestat un nou nume de origine dacică în provincie.

4. DOUĂ DIPLOME MILITARE „INEDITE”

În catalogul expoziției organizate la Ruse, Bulgaria, cu ocazia celui de al XXII-lea Congres Internațional al Frontierelor Romane (6–11 septembrie 2012), sunt publicate fotografiile a două diplome militare romane (din comentarii reiese că ar fi vorba de trei diplome militare, dar cum se va vedea mai jos este vorba doar de două)¹⁰. Din păcate, există neconcordanțe între fotografiile și comentariile ce le sunt asociate. Mai mult decât atât, deși în fiecare comentariu se menționează că diplomele sunt nepublicate, ele sunt de fapt cunoscute de mai multă vreme, publicate și preluate în CIL XVI.

Astfel, prima diplomă (nr. 246) ar fi fost descoperită, conform comentariului, la Montana (Institutul Național de Arheologie și Muzeu din Sofia, nr. inv. 6063) și datează din anul 78. Totuși, sub numărul 246 este publicată fotografia înfățișând exteriorul primei tăblițe, iar sub numărul 248 este publicată fotografia interiorului tăbliței a doua, dar comentariul la acest număr face referire la o altă diplomă militară, nepublicată, din timpul domniei lui Domitian, descoperită la Muhovo, regiunea

⁶ În IGLS VI 1362 lectura numelui este *Sinna*. Fotografia publicată în 1993 demonstrează fără dubiu că lectura numelui este *Sisinna*. Vezi, în același sens, Dana 2001–2003, 88, nota 50.

⁷ Dana 2001–2003, 86–89; Dana, Matei-Popescu 2009, 229.

⁸ RMD V 472; Dana, Matei-Popescu 2009, 218, nr. 42 – *Sinnes*, formă de genitiv.

⁹ CIL III 7548 = IMS II 53 – *M. Aur. Sinna*, originar din Ratiaria, *Moesia Superior*; ISM V 127 – *Tsinna*, într-o inscripție descoperită la Capidava, *Moesia Inferior*.

¹⁰ Gencheva 2012, 95–96, nr. 246–248.

Ihtiman (Institutul Național de Arheologie și Muzeu din Sofia, nr. inv. 6181). De fapt, sub ambele numere sunt publicate fotografiile ale aceleiași diplome militare, descoperite într-adevăr la Muhovo și care datează din 7 noiembrie 88. Diploma, cunoscută de mai multă vreme, este o copie după o constituție imperială acordată soldaților din trupele auxiliare ale provinciei Syria¹¹.

Sub numărul 247 este publicată doar fotografia interiorului unei *tabella II* a unei diplome militare din anul 82, deși se face referire la existența a două tăblițe de bronz descoperite la Mindya, regiunea Veliko Tărnovo (Institutul Național de Arheologie și Muzeu din Sofia, nr. inv. 6063). Verificând, am observat că fotografia publicată sub numărul 247 redă, de fapt, interiorul tăbliței a doua a diplomei militare descoperite la Debelec, care datează din 20 septembrie 82. Aceasta este o copie după o constituție imperială acordată soldaților din trupele auxiliare ale provinciei Germania Superior, la care sunt adăugați și soldații din trei unități, o ala și două cohorte, deja transferate în provincia Moesia. Evident și acest document este cunoscut și publicat de mai multă vreme¹².

EPIGRAPHIC NOTES (IV)

ABSTRACT

1. A Greek funerary inscription (MNA L 835). A funerary inscription, probably part of a damaged stela, is published. It is preserved in the collection of the National Museum of Antiquities, Bucharest. The inscription was raised in the memory of an anonymous son of *Crescens* and was probably discovered in one of the Greek cities from the western coast of the Black Sea, most likely Tomis.

2. An unpublished Latin funerary inscription (MNA L 1086). A very badly damaged Late Roman Latin funerary inscription, part of the some collection, is published here. The inscription field was divided by a relief, probably depicting the so called Thracian Horseman. The text could be restored only partially; many questions concerning certain details of the text remain still unknown. However, the funerary character is beyond doubt, the monument being probably raised in memory of a man by his wife with their children and his brothers. Probably the inscription was discovered south of the Danube, in the area of the Late Roman provinces of *Dacia Ripensis* and *Moesia Secunda* or in Dobruja – the Late Roman province of *Scythia*.

3. Daco-Moesian origin name of a soldier of the XIII Gemina legion. The funerary stela of a soldier belonging to the *XIII Gemina* legion was discovered at Apamea, in the Roman province of *Syria*. His name, *Aurelius Sisinna*, proves that he received the Roman citizenship at the beginning of the third century, while joining the army, if the inscription is to be dated at the end of the reign of Caracalla, or as a consequence of the *constitutio Antoniniana*, if the inscription is to be dated later on. His *cognomen*, obviously not a Roman one, could be considered Daco-Moesian, being much closed to the epigraphically attested name *Simna*. Taking into consideration the date of the inscription, the soldier was probably locally recruited, from the *Dacia Apulensis* (Superior) province where the legion was located. Nevertheless, a possible south-danubian origin, probably from *Moesia Superior* or *Inferior*, can not be completely overruled.

¹¹ CIL XVI 35. Se mai cunosc alte câteva copii din această constituție, Weiß 2006, 252–254, nr. 1–2.

¹² CIL XVI 28.

4. Two “unpublished” military diplomas. In the exhibition catalogue published on the occasion of the XXIInd International Limes Congress, held this year in September, at Rousse, Bulgaria, the photos of the two military diplomas (in the text there are mentioned three, nevertheless there are only two!) are published. The items are labeled as unpublished in the short added commentaries. Taking a closer look, it is obviously that only the photos of two diplomas are published (no. 246, *tabella I, extrinsecus*; no. 247, *tabella II, intus*; no. 248, *tabella II, intus* of the same diploma as no. 246). Moreover, the diplomas are already known and published, being also included in the CIL XVI: no. 246 and no. 248 = CIL XVI 35; no. 247 = CIL XVI 28.

Key-words: inscriptions, late Roman period, *Moesia Inferior*, military diplomas, Daco-Moesian names.

BIBLIOGRAFIE

Balty, Van Rengen 1993	Balty, J.-Ch., Van Rengen, W., <i>Apamea in Syria. The Winter Quarters of Legio II Parthica. Roman Gravestones from the Military Cemetery</i> , Bruxelles.
Dana 2001– 2003	Dana, D., <i>Notes onomastiques daco- mésiennes</i> , <i>Il Mar Nero</i> 5, 77– 89.
Dana, Matei-Popescu 2009	Dana, D., Matei-Popescu, Fl., <i>Soldats d’origine dace dans les diplômes militaires</i> , <i>Chiron</i> 39, 209– 256.
Gencheva 2012	Gencheva, E., <i>The Everyday Life of the Roman Legionary on the Lower Danube. The Catalogue of the Exhibition</i> , Ruse.
LGPN IV	Fraser, P.M., Matthews, E. (eds.), Catling, R.W.V. (assist. ed.), <i>A Lexicon of Greek Personal Names. Volume IV. Macedonia, Thrace, Northern Regions of the Black Sea</i> , Oxford, 2005.
Matei-Popescu 2003– 2005	Matei-Popescu, Fl., <i>Note epigrafice (I)</i> , <i>SCIVA</i> 54– 56, 303– 312.
Matei-Popescu 2008– 2009	Matei-Popescu, Fl., <i>Note epigrafice (II)</i> , <i>SCIVA</i> 59– 60, 241– 245.
Matei-Popescu 2011	Matei-Popescu, Fl., <i>Note epigrafice (III)</i> , <i>SCIVA</i> 62, 3– 4, 265– 273.
Mihailov 1943	Mihailov, G., <i>La langue des inscriptions grecques en Bulgarie. Phonétique et morphologie</i> , Sofia.
Mihăescu 1978	Mihăescu, H., <i>La langue latine dans le sud-est de l’Europe</i> , București– Paris.
OPEL	Lőrincz, B., (ed.), <i>Onomasticon provinciarum Europae Latinarum</i> , Budapesta–Viena, vol. I, 1994; vol. II, 1999; vol. III, 2000; vol. IV, 2002.
Tocilescu 1879	Tocilescu, Gr.G., <i>Inschriften aus Rumänien</i> , <i>AEM</i> 3, 40– 46.
Weiß 2006	Weiß, P., <i>Die Auxilien des syrischen Heeres von Domitian bis Antoninus Pius. Eine Zwischenbilanz nach den neuen Militärdiplome</i> , <i>Chiron</i> 36, 249– 298.

LIST OF CAPTIONS

Fig. 1. Bucharest. NMA. 1. L 835; 2. L 1086.